

«کلیه دستاوردهای ناشی از تحقیق فوق متعلق به دانشگاه الزهراء(س) است.»

دانشگاه الزهرا (س)

دانشکده هنر

پایان نامه

جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

رشته پژوهش هنر

عنوان

بررسی ساختار درون متنی فرش دستبافت همدان

استاد راهنما

دکتر اشرف السادات موسوی لر

دانشجو

اعظم رسولی

شهریور ماه سال ۱۳۹۰

تقدیم به مادرم

مباد روزی چشم من ای چراغ امید
که خالی از تو بینم شی سرای تو را

و به

یاد خواهرم؛ نرگس

هنوز چشمِ مرادم رخ تو سیر ندیده
هوا گرفتگی و رفتی زکف چو مرغ پریده

تقدیر و تشکر

در این مجال بر خود فرض می‌دانم، کمال تشکر و امتنان خود را از حمایت‌ها و رهنمودهای ارزنده مسولان محترم و اساتید ارجمندی که همراه و یاریگر اینجانب بوده‌اند، ابراز دارم. سپاس بی‌پایان خود را تقدیم می‌دارم به استاد بزرگوار و مدیر محترم گروه پژوهش هنر دانشگاه الزهرا(س)؛ دکتر اشرف السادات موسوی‌لر، معاونت ارجمند امور تحقیقات و آموزش مرکز ملی فرش ایران؛ جناب آقای مهندس ابراهیم عزیزی هریس، استاد گرانقدر و مسوول وقت واحد طرح و نقش مرکز ملی فرش ایران؛ دکتر نازیلا دریایی، استاد محترم و مسوول واحد طرح و نقش مرکز ملی فرش ایران؛ جناب آقای محمود حاج نصیری، جناب آقای بیژن اربابی؛ استاد محترم و مدیر گروه فرش دانشگاه هنر تهران، استاد بزرگوار و عضو هیات علمی گروه فرش دانشگاه هنر تهران؛ جناب آقای مجید نکویی، جناب آقای محمد حسین یزدانی؛ کارشناس سازمان اسناد کتابخانه ملی و سرکار خانم زهره زنگنه؛ کارشناس مسوول فصلنامه فرهنگ مردم.

چکیده

استان همدان یکی از مهم‌ترین حوزه‌های فرش بافی ایران، به‌ویژه در سبک روستایی است. فرش دستبافت همدان علاوه بر تبعیت از مولفه‌های عمومی فرش دستبافت ایران، ویژگی‌های خاص خود را نیز دارا می‌باشد. در این پژوهش؛ ساختار درون متنی فرش دستبافت همدان، بر اساس مولفه طرح و نقش، به‌مثابه نوعی نظام و زبان تجسم یافته معنایی و مفهومی مورد بررسی واقع شده است.

دلالت‌های معنایی و حیطه‌های موثر بر مولفه‌های معنایی ساختار درون متنی فرش دستبافت همدان، به شیوه تطبیقی و تحلیلی و به روش کتابخانه‌ای – اسنادی تحلیل گردیده‌اند. ادبیات، نماد و نشانه از جمله حوزه‌های موثر در شناخت معناها ساختار درون متنی فرش دستبافت همدان می‌باشند. همچنین تأثیرگذاری این مولفه‌ها در معنای اثر و دریافت دلالت‌های معنایی آن، در نمونه‌هایی منتخب از فرش دستبافت همدان، بررسی و تحلیل شده است.

دو ساختار لچک ترنج و تصویری، از ساختارهای مهم و رایج فرش دستبافت همدان می‌باشند و در هر سه سبک شهری، روستایی و عشایری نمود یافته‌اند. ده تخته فرش دستبافت همدان به عنوان جامعه آماری مورد پژوهش، از میان این دو ساختار رایج انتخاب شده‌اند. افزون بر این که نگاره‌ها و نقوش به‌کار رفته در این ساختارها، در فرش دستبافت همدان عمومیت دارند و گاه خود به‌عنوان یک ساختار به‌کار گرفته شده‌اند. شناخت دلالت‌های معنایی فرش دستبافت همدان، با توجه به حوزه ادبیات و نماد؛ مبتنی بر نظام نشانه‌شناسی، تطبیق و هم‌خوانی روابط درونی ساختارها و نقوش فرش دستبافت همدان با اصول و مبانی نظری مورد بحث در هنر، تعمیم شیوه تحلیل به دیگر ساختارها و نقوش فرش دستبافت مناطق مختلف ایران، شناخت اساس معیشتی جامعه سازنده در روند تحلیل نمادها و نشانه‌ها، بر اساس نظام نشانه‌شناسی از جمله مهم‌ترین نتایج این پژوهش می‌باشند.

کلید واژگان

ساختار لچک ترنج، ساختار تصویری، درون‌متنیّت، ادبیات، نماد، نشانه

فهرست مطالب

کلیات تحقیق.....	۱
فصل اول؛ فرش همدان.....	۱۳
۱-۱- پیشینه فرش دستبافت همدان.....	۱۴
۱-۲- آداب و رسوم قالی بافی در همدان.....	۱۷
۱-۳- سبک های قالی بافی همدان.....	۱۷
۱-۴- شاخصه های عمومی قالی های همدان.....	۱۹
۱-۴-۱- شاخصه های عمومی در سبک روستایی.....	۱۹
۱-۴-۲- شاخصه های عمومی در سبک شهری.....	۲۲
۱-۵- جغرافیای بافت و مهم ترین مناطق فرش بافی استان همدان.....	۲۲
۱-۵-۱- همدان.....	۲۲
۱-۵-۲- درگزین (درگزین).....	۲۴
۱-۵-۳- کبوتر آهنگ (کبودرآهنگ).....	۲۵
۱-۵-۴- مهربان.....	۲۶
۱-۵-۵- انجلاس.....	۲۷
۱-۵-۶- بزچلو.....	۲۸
۱-۵-۷- تویسرکان.....	۲۹
۱-۵-۸- نهاوند.....	۳۰
۱-۵-۹- ملایر (دولت آباد).....	۳۰
۱-۵-۱۰- اسدآباد.....	۳۲
۱-۶- قالی های تصویری همدان.....	۳۳
فصل دوم؛ مفهوم ساختار درون متنی فرش دستبافت.....	۳۸
۱-۲- متن.....	۳۹
۲-۲- درون متنیّت.....	۴۰
۳-۲- ساختار.....	۴۲
فصل سوم؛ رابطه فرش با نشانه، نماد و ادبیات.....	۴۴
۱-۳- نشانه.....	۴۵
۱-۱-۳- تاریخچه نشانه شناسی.....	۴۵

- ۴۶ ۲-۱-۳- نشانه‌شناسی تصویری
- ۴۷ ۳-۱-۳- اهداف نشانه‌شناسی
- ۴۸ ۴-۱-۳- تعریف نشانه
- ۵۱ ۵-۱-۳- محورهای همنشینی و جانشینی
- ۵۲ ۶-۱-۳- دلالت‌های صریح و ضمنی
- ۵۵ ۷-۱-۳- تقابل‌های دوتایی
- ۵۷ ۸-۱-۳- استعاره
- ۵۹ ۹-۱-۳- رمزگان
- ۶۰ ۱۰-۱-۳- چگونگی رابطه زبان، نشانه‌شناسی و فرش دستبافت ایران
- ۶۵ ۲-۳- نماد
- ۶۵ ۱-۲-۳- تعریف رمز (نماد، سمبل)
- ۶۶ ۲-۲-۳- تفاوت نماد و نشانه
- ۶۹ ۳-۲-۳- نماد در هنر و قالی ایران
- ۷۰ ۴-۲-۳- آئین‌های پرستش خورشید و مهر
- ۷۱ ۱-۴-۲-۳- پیشینه تاریخی
- ۷۴ ۲-۴-۲-۳- اساطیر تولد مهر
- ۷۴ ۵-۲-۳- نگاره‌های خورشیدی در قالی ایران
- ۷۵ ۶-۲-۳- تقسیم‌بندی نقش و نگاره‌های قالی همدان
- ۷۶ ۱-۶-۲-۳- نگاره‌های گیاهی
- ۷۶ ۱-۱-۶-۲-۳- نیلوفر آبی (گل شاه‌عباسی)
- ۷۸ ۲-۱-۶-۲-۳- گل هشت‌پر (ساده و تلفیقی) و گل دوازده‌پر
- ۷۹ ۳-۱-۶-۲-۳- گل درخت سه‌شاخه (بوته‌های سه‌گل یا سه‌برگی)
- ۸۲ ۴-۱-۶-۲-۳- بته (بوته جقه)
- ۸۴ ۵-۱-۶-۲-۳- درخت کیهانی و بندهای ختایی
- ۸۵ ۲-۶-۲-۳- نگاره‌های حیوانی
- ۸۵ ۱-۲-۶-۲-۳- ماهی (طرح ماهی درهم / هراتی)
- ۸۸ ۲-۲-۶-۲-۳- نگاره قوچکی / مرغکی (طلسم باران)
- ۸۹ ۳-۲-۶-۲-۳- شاخ نشخوارکنندگان
- ۹۱ ۳-۶-۲-۳- نگاره‌های هندسی و تجریدی
- ۹۱ ۱-۳-۶-۲-۳- چلیپا (گردونه مهر، صلیب آریایی، سواستیکا)

- ۹۴ ۲-۳-۶-۲-۳-نگاره‌های چهارپاره (ماه شوش)
- ۹۵ ۳-۳-۶-۲-۲-نقشمایه کنگره‌ای یا پلکانی و کوه نماد آراسته به پیکان سماوی
- ۹۷ ۴-۳-۶-۲-۳-سه گوشه‌های به هم پیوسته
- ۹۸ ۵-۴-۶-۲-۳-نگاره‌های شطرنجی
- ۹۹ ۶-۴-۶-۲-۳-خطوط شکسته آب نماد
- ۹۹ ۷-۴-۶-۲-۳-طرّه (سو)
- ۱۰۰ ۸-۴-۶-۲-۳-گلدان
- ۱۰۰ ۷-۲-۳-ساختار لچک ترنج
- ۱۰۳ ۳-۳-ادبیات
- ۱۰۳ ۱-۳-۳-فرش دستبافت و ادبیات
- ۱۰۴ ۱-۱-۳-۳-آوازاها و ترانه‌ها (تجلیات غیر تجسمی ادبیات بر فرش)
- ۱۰۶ ۲-۱-۳-۳-مضمون و محتوا (تجلیات تجسمی ادبیات بر فرش)
- ۱۰۶ ۱-۲-۱-۳-۲-نوشتار
- ۱۰۷ ۲-۲-۱-۳-۳-تصویر
- ۱۰۹ ۳-۲-۱-۳-۳-تلفیقی (نوشتار و تصویر)
- ۱۱۱ ۲-۳-۳-انواع مضامین ادبی در قالی‌های تصویری
- ۱۱۱ ۱-۲-۳-۳-داستان‌شاهان اساطیری و تاریخ
- ۱۱۲ ۲-۲-۳-۳-داستان حماسی (رزمی)
- ۱۱۳ ۳-۲-۳-۳-داستان غنایی (بزمی)
- ۱۱۳ ۴-۲-۳-۳-داستان مذهبی
- ۱۱۳ ۳-۳-۳-بررسی موضوعی قالیچه‌های تصویری از جامعه آماری
- ۱۱۳ ۱-۳-۳-۳-هوشنگ شاه بر اساس منابع تاریخی
- ۱۱۵ ۲-۳-۳-۳-شیرین و فرهاد بر اساس روایت نظامی گنجوی
- ۱۱۸ ۳-۳-۳-۳-لیلی و مجنون بر اساس روایت نظامی گنجوی
- ۱۲۰ ۴-۳-۳-رابطه ساختارهای ادبیات و ساختارهای قالی
- ۱۲۰ ۱-۴-۳-۳-رابطه ساختاری قالی‌های تصویری (وصفی) و شعر
- ۱۲۱ ۲-۴-۳-۳-رابطه ساختاری قالی‌های لچک ترنج و شعر
- ۱۳۱ **فصل چهارم؛ تجزیه و تحلیل نمونه‌هایی از فرش دستبافت همدان**
- ۱۳۲ ۱-۴-۱-۴-قالی‌های تصویری
- ۱۳۲ ۱-۱-۴-۱-۴-قالیچه‌های هوشنگ‌شاهی

۱۳۴	۴-۱-۱-۱-تحلیل و بررسی قالیچه تصویری هوشنگ‌شاهی
۱۴۱	۴-۱-۲-تحلیل و بررسی قالیچه تصویری شیرین و فرهاد- لیلی و مجنون
۱۵۵	۴-۲-۱-قالی‌های لچک ترنج
۱۵۵	۴-۲-۱-اصول و قواعد حاکم بر ساختار لچک ترنج
۱۵۹	۴-۲-۲-قالی نه‌اوند /میشن؟
۱۶۷	۴-۲-۳-قالی توپسرکان
۱۷۳	۴-۲-۴-قالی بزچلو
۱۷۸	۴-۲-۵-قالی عشوند نه‌اوند
۱۸۳	۴-۲-۶-قالی ملایر
۱۸۷	۴-۲-۷-قالی همدان
۱۹۰	۴-۲-۸-قالی نه‌اوند
۱۹۳	۴-۲-۹-قالی همدان
۲۰۲	بحث و نتیجه‌گیری
۲۱۳	کتاب‌شناسی تحقیق
۲۱۹	منابع تصاویر فارسی
۲۲۰	منبع تصویر لاتین
۲۲۱	واژه نامه انگلیسی - فارسی

فهرست جداول

- (جدول شماره ۱)؛ مبناهای تقسیم‌بندی قالی‌های استان همدان ۳۵
- (جدول شماره ۲)؛ شاخصه‌های عمومی قالی‌بافی استان همدان ۳۶
- (جدول شماره ۳)؛ طرح و نقشه‌های رایج در مناطق قالی‌بافی استان همدان ۳۷
- (جدول شماره ۴)؛ تطبیق شاخصه‌های زبان با طرح و نقش فرش دستبافت ۱۲۳
- (جدول شماره ۵)؛ تفاوت‌های نماد و نشانه ۱۲۴
- (جدول شماره ۶)؛ تقسیم‌بندی نگاره‌های موجود در قالی‌های جامعه آماری ۱۲۵
- (جدول شماره ۷)؛ مفاهیم و معانی رمزی نگاره‌های گیاهی موجود در قالی‌های جامعه آماری ۱۲۶
- (جدول شماره ۸)؛ مفاهیم و معانی رمزی نگاره‌های جانوری موجود در قالی‌های جامعه آماری ۱۲۷
- (جدول شماره ۹)؛ مفاهیم و معانی رمزی نگاره‌های تجریدی و هندسی موجود در قالی‌های جامعه آماری ۱۲۸
- (جدول شماره ۱۰)؛ صور ارتباطی فرش دستبافت و ادبیات ۱۲۹
- (جدول شماره ۱۱)؛ رابطه ساختارهای لچک ترنج و تصویری با ادبیات ۱۳۰
- (جدول شماره ۱۲)؛ منابع تاثیرگذار در نشانه‌ها و نمادهای قالیچه‌های هوشنگ‌شاهی ۱۹۸
- (جدول شماره ۱۳)؛ منشا نمادها و نشانه‌های تخت هوشنگ‌شاه در قالیچه‌های هوشنگ‌شاه ۱۹۹
- (جدول شماره ۱۴)؛ تطبیق عناصر مشترک در روایت تصویری شیرین و فرهاد-لیلی و مجنون ۲۰۰
- (جدول شماره ۱۵)؛ ویژگی‌های نقوش و نگاره‌های موجود در ساختار لچک ترنجی و تصویری ۲۰۱

فهرست تصاویر

- (تصویر ۱)؛ اُرنک، محل بافت: درجزین، تاریخ بافت: اوایل قرن ۱۴ه. ش، ابعاد: ۸۵*۵۱ سانتی متر ۲۱
- (تصویر ۲)؛ مهم‌ترین مناطق فرش بافی استان همدان ۳۴
- (تصویر ۳)؛ نقش مُهر سه‌برگ، شوش، هزاره سوم ۸۱
- (تصویر ۴)؛ انواع حاشیه دوستکامی ۸۷
- (تصویر ۵)؛ حاشیه هراتی (سماوری، تُسباغِه‌ای) ۸۸
- (تصویر ۶)؛ انواع نگاره قوچک ۹۰
- (تصویر ۷)؛ آسمان قبه‌سان، کاسه سفالین منقوش تخت‌جمشید، هزاره چهارم پ. م ۹۶
- (تصویر ۸)؛ سفال نگاره‌های شطرنجی آب نماد، تپه گیان نهاوند، هزاره چهارم ۹۹
- (تصویر ۹)؛ قالیچه تصویری هوشنگ‌شاهی، محل بافت: اطراف ملایر، تاریخ: ۱۲۳۰ ۱۴۰
- (تصویر ۱۰)؛ قالیچه تصویری، محل بافت: اطراف همدان؟ کهک؟، تاریخ بافت: ۱۳۳۹، ابعاد ۱۵۴
- (تصویر ۱۲)؛ دو ماهی و نشانه مهری ۱۶۲
- (تصویر ۱۱)؛ قالیچه لچک ترنج، محل بافت: نهاوند/میشن؟، ابعاد: ۲۳۰*۱۵۶ سانتیمتر ۱۶۶
- (تصویر ۱۴)؛ کوه نماد آراسته به پیکان سماوی، بخشی از قالی، قرن ۱۳ه. ق، فارس ۱۶۸
- (تصویر ۱۳)؛ قالیچه لچک ترنج، محل بافت: تویسرکان، قالیچه قدیمی ۱۷۲
- (تصویر ۱۵)؛ قالیچه لچک ترنج ماهی، محل بافت: بزچلو، ابعاد ۲۱۰*۱۴۵ سانتیمتر ۱۷۷
- (تصویر ۱۶)؛ قالیچه لچک ترنج سه کله، محل بافت: عشوند نهاوند ۱۸۲
- (تصویر ۱۷)؛ قالیچه لچک ترنج ختایی، محل بافت: ملایر ۱۸۶
- (تصویر ۱۸)؛ قالیچه لچک ترنج بته‌ای، محل بافت: همدان، ابعاد: ذرع و نیم ۱۸۹
- (تصویر ۱۹)؛ قالیچه لچک ترنج، محل بافت: نهاوند ۱۹۲
- (تصویر ۲۳)؛ نگاره گلدان قند در فرش سیستان ۱۹۴
- (تصویر ۲۰)؛ قالی لچک ترنج دسته‌گلی، محل بافت: همدان، طراح: میرزا اسحاق، ابعاد: ۵*۳ متر ۱۹۶
- (تصویر ۲۱)؛ بخشی از نقشه فرش، طراح: میرزا اسحاق ۱۹۷
- (تصویر ۲۲)؛ بخشی از نقشه فرش، طراح: میرزا اسحاق ۱۹۷

کلیات تحقیق

شناخت ویژگی‌های هنری، خصوصیات ارزشی و معنایی هنر- صنعت فرش دستبافت، امری ضروری و مهم می‌باشد. بررسی‌ها و پژوهش‌های علمی در حوزه فرش دستبافت، بر پایه آرای متفکران هنر و منطق با مبانی نظری و علمی هنری، ارزش‌های هنری و فرهنگی آن را بارزتر می‌سازد.

یکی از وجوه قابل بررسی فرش دستبافت، طرح و نقش آن می‌باشد که در هر منطقه جغرافیایی، شاخصه‌های خود را دارا می‌باشد. استان همدان، بزرگ‌ترین حوزه قالی‌بافی ایران، در سبک روستایی است و بی‌گمان ارزش‌های منحصر به فرد خود را دارد. طرح و نقش ده تخته فرش دستبافت همدان، به‌عنوان جامعه آماری منتخب، از میان دو ساختار لچک ترنج و تصویری مورد بررسی قرار گرفته‌اند. نگاره‌ها و ریزنقش‌های موجود در این نمونه‌ها، در قالی‌های همدان عمومیت دارند و رایج می‌باشند. این نمونه‌ها برپایه فرضیات پژوهش، به روش کتابخانه‌ای- اسنادی مورد تحلیل واقع شده‌اند. در روند بررسی و تحلیل حوزه‌های نماد، نشانه و ادبیات به‌عنوان ابزار مطالعاتی، مورد استفاده قرار گرفته‌اند.

در فصل اول؛ پیشینه‌ای از فرش دستبافت همدان ارائه شده است و سبک‌ها و شاخصه‌های عمومی آن‌ها، جغرافیای بافت و مهم‌ترین مناطق بافت بررسی گردیده‌اند. معیارهای تقسیم‌بندی‌های موجود در حوزه فرش دستبافت همدان، معرفی شده و تقسیم‌بندی مورد نظر، بر اساس مولفه ساختار صورت گرفته است. هم‌چنین در رابطه با مباحث مربوط به این فصل، مختصری به آداب و رسوم قالی‌بافی در استان همدان پرداخته شده است.

بخش نخست از فصل دوم؛ به مبحث نشانه‌شناسی اختصاص دارد و در شرح مختصری، روند شکل‌گیری علم نشانه‌شناسی بیان شده است. مهم‌ترین مطالب و موضوعات مطروحه در

حوزه نشانه‌شناسی برپایه آرای سوسور ارائه شده است و در مواردی، از آرای دیگر اندیشمندان در تکمیل دیدگاه‌های سوسور استفاده شده است.

با توجه به موضوع و فرضیات پژوهش، فرش دستبافت ایران به‌طور کلی و بر اساس مولفه طرح و نقش، با مطالب مطروحه در حوزه نشانه‌شناسی مورد بررسی و تطبیق قرار گرفته‌اند و مصداق‌هایی نیز در توضیح مطالب بیان گردیده است.

در توضیح و تبیین فرضیه نخست، رابطه نظام زبان و نشانه‌شناسی با نظام فرش دستبافت ایران تشریح شده است و نتیجه حاصله از این تطبیق و تشریح، در راستای فرضیه بیان شده است.

در بخش دوم از فصل دوم؛ به حوزه نماد پرداخته شده است و ضمن ارائه تعاریفی از آن، به بیان ویژگی‌های نماد و نشانه در ارتباط با یکدیگر پرداخته شده و جمع‌بندی و تحلیل مورد نظر، در ادامه آن بیان گردیده است.

سپس جایگاه نماد در هنر ایران به‌طور کلی و در فرش دستبافت به‌طور خاص، بررسی شده است. در ادامه مهم‌ترین آئین‌های تاثیرگذار در روند شکل‌گیری نمادها و نشانه‌های قالی ایران معرفی شده‌اند و نگاره‌های برآمده از آئین‌های پرستش خورشید و مهر، در طرح و نقش قالی ایران، در قالب یک تقسیم‌بندی ارائه شده است.

نمونه‌ای از تقسیم‌بندی فرش همدان، بر پایه نگاره‌های به‌کاررفته در فرش همدان، معرفی شده است و بر اساس نقوش و نگاره‌های موجود در طرح و نقش جامعه آماری از ساختار لچک ترنج، تقسیم‌بندی مورد نظر صورت گرفته و تمامی نقوش و نگاره‌های نمادین در آن، به لحاظ مفهومی و دگرگشتی محتوایی و فرمی، مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته‌اند.

در بخش سوم از فصل دوم؛ ارتباط فرش دستبافت و ادبیات بررسی شده است و بر پایه نتیجه حاصل شده، ادبیات و قالی ایران، از سه منظر آوازاها و ترانه‌ها، مضمون و محتوا و ساختار قابل تطبیق دانسته شده است. ضمن اشاره مختصر درباره دو گروه ساختار و آوازاها و ترانه‌ها، با توجه به زمینه پژوهشی این پایان‌نامه، به لحاظ مضمونی و محتوایی شرح مفصلی ارائه گردیده است.

در فصل سوم؛ طرح و نقش نمونه‌های جامعه آماری منطبق با مباحث مطروحه در فصول پیشین، تجزیه و تحلیل شده‌اند. در روند تحلیل و بررسی، برپایه فرضیات و ارتباط ساختار درون متنی فرش دستبافت همدان با حوزه‌های ادبیات، نماد و نشانه نکات قابل توجهی حاصل شد. نکاتی که سودمندی روش مورد نظر را در دریافت معنا و دلالت‌های معنایی طرح و نقش می‌رساند. افزون بر این که قابلیت‌های بی‌شمار طرح و نقش فرش دستبافت را در تطبیق با مبانی نظری و علمی هنر نشان می‌دهد، تأکیدی دوچندان بر ارزش‌های بی‌شمار وجه هنری فرش دستبافت نیز دارد.

همان‌طور که عنوان شد؛ پرداختن به حوزه همدان، به دلیل ویژگی خاص فرش این منطقه می‌باشد. زیرا استان همدان یکی از مهم‌ترین و بزرگ‌ترین حوزه‌های فرش‌بافی در سبک روستایی می‌باشد، البته سبک‌های شهری و عشایری نیز در حوزه همدان وجود دارند. تراوش‌هایی از طرح و نقش سایر مناطق در طرح و نقش فرش همدان دیده می‌شود. هم‌چنین در درون حوزه روستایی همدان، جابجایی نقشه هم رواج دارد. در فرش روستایی همدان از ارنک به‌عنوان الگو و پیش‌نمونه، بسیار استفاده می‌شود.

طرح و نقش فرش دستبافت همدان، تجلی‌گاه نبوغ خالقان و بیان‌گر تفکر انتزاعی، نمادین و معناگرایانه حاکم بر هنر و فرهنگ ایرانی می‌باشد. فرش‌شناسان و محققان این حوزه،

هنر فرش‌بافی ایران را نوعی زبان می‌دانند که باید خوانده شود. این زبان نمادین در قالب نقشمایه‌ها و نگاره‌ها به‌ویژه در سبک عشایری و روستایی بر فرش متجلی شده‌اند. نظامی معناشناسانه در بطن این زبان وجود دارد که هنرمند فرش برای بیان و انتقال آن از عناصر مختلفی بهره برده است.

لذا مولفه‌های معنایی و ساختاری طرح فرش از عوامل مختلفی متأثر می‌باشند که می‌توان به هنرمند، مخاطب، اثر، نشانه‌ها، نمادها، زمینه‌های اجتماعی و تاریخی پیدایش اثر و ... اشاره داشت. همچنین دستیابی به ناخودآگاه، کشف امکانات درونی فرش و تاویل آن از منظرهای مختلف درونی و بیرونی از طریق شناخت ارتباط ساختار درون متنی فرش با حیطه‌های مختلف صورت می‌گیرد.

در این راستا دستیابی به پاسخ سوالات زیر، روند شکل‌گیری این پژوهش را مشخص

می‌کند:

۱. شناخت و کشف دلالت‌های معنایی، نمادین و نشانه‌شناسی فرش دستبافت همدان چگونه تبیین می‌شود؟

۲. آیا در ساختار درونی فرش دستبافت همدان، می‌توان به یک نظام قراردادی دست یافت؟

۳. شناخت دلالت‌های معنایی بخش‌های گوناگون فرش دستبافت همدان، بر چه مبنایی صورت می‌گیرد؟

۴. آیا نظریه‌های نشانه‌شناسی، قابل تعمیم به حوزه فرش دستبافت همدان می‌باشند؟

قابل توجه است که طرح این سوالات، مبتنی بر فرضیات پژوهش، صورت گرفته است

که عبارتند از:

۱. ساختار درون‌متنی فرش دستبافت همدان، نوعی زبان تجسم یافته معنایی و مفهومی است.

۲. ساختار درون متنی فرش دستبافت همدان، مرتبط و متأثر از نمادها، نشانه‌ها و ادبیات است. هم‌چنین دستیابی به اهدافی که مورد نظر پایان‌نامه بوده است، را می‌توان به شکل زیر عنوان کرد:

۱. شناخت معنایی و دلالت‌های معنایی ساختار درون متنی فرش دستبافت همدان.
۲. شناخت عناصر متن و حاشیه و نسبت آن‌ها با یکدیگر و کل مجموعه.
۳. شناخت عوامل موثر در روند شکل‌گیری و هویت معنایی ساختار درون‌متنی فرش دستبافت همدان.
۴. شناخت ارتباط معنایی و مفهومی ساختار درون متنی فرش همدان با حوزه‌های نماد، نشانه، ادبیات.

در راستای بررسی پیشینه و سابقه پژوهشی پایان‌نامه، می‌توان گفت: با توجه به عنوان و هم‌چنین محتوای پایان‌نامه، تا کنون هیچ پژوهشی در قالب کتاب، مقاله و پایان‌نامه در این زمینه صورت نگرفته‌است. پژوهش‌های انجام شده مرتبط با موضوع، در چند گروه قابل بررسی می‌باشند؛

الف. نشانه‌شناسی و فرش دستبافت ایران

ب. نمادشناسی و فرش دستبافت ایران

ج. ادبیات و فرش دستبافت ایران

د. فرش دستبافت همدان

الف. نشانه‌شناسی و فرش دستبافت ایران

۱. فرهادی، مرتضی (۱۳۷۹). «مازن‌جیل، نشانه‌شناسی و ردپای فرهنگی، نگاهی مردم‌شناختی

در گلیمنه‌های کورکی»، *کتاب ماه هنر*، (۲۳ و ۲۴)، ۱۸-۲۲

در این مقاله به معرفی طایفه کورکی از ایل قرایی سیرجان پرداخته شده است. معرفی گلیمینه‌های بافت این ایل، تفاوت‌های فرهنگی شهر و روستا و تاثیر این تفاوت‌ها در خلق نقوش، کاربرد و بررسی زمینه‌های شکل‌گیری نگاره مازنجیل در دستبافته‌های ایل قرایی و ... از مباحث مطروحه در این مقاله می‌باشند.

۲. میرزایی، کریم (۱۳۸۳). «نشانه‌شناسی در دستبافته‌های ایرانی»، *تندیس*، (۲۸-۲۵)

در این سلسله مقالات تک صفحه‌ای، نویسنده تعریفی از نشانه‌شناسی بر اساس آرای سوسور و پیرس ارائه کرده است. بر اساس آرای پیرس و طبقه‌بندی سه‌گانه وی، نمونه‌هایی از نگاره‌های گیاهی و حیوانی مورد بررسی قرار گرفته‌اند. مطالبی نیز درباره محورهای همنشینی و جانیشینی با مصادیق آن در دستبافته‌ها، گفته شده است.

نکته قابل بحث درباره این مقالات، پرداختن به نشانه، خارج از دنیای متن می‌باشد،

چراکه نشانه در درون متن و ارتباط با سایر نشانه‌هاست که تعریف می‌شود و معنا می‌یابد.

۳. کیستی، جوتین (۱۳۸۵). «نشانه و اسطوره در فرش شرقی»، ترجمه مینو بهرامی، *کتاب*

ماه هنر، (۹۶ و ۹۵)، ۱۴۷-۱۴۲

در این مقاله به مباحث نشانه‌شناسی و اسطوره از دیدگاه سوسور و بارت، به‌طور مختصر پرداخته شده است. زمینه بررسی این پژوهش بافته‌های ترکمن می‌باشد و نگاره شاخ حیوانات، در روند تبدیل از اسطوره به نماد و نشانه در چند نمونه، بررسی شده است.

۴. افروغ، محمد (۱۳۸۹). *نماد و نشانه‌شناسی در فرش ایرانی*، تهران: انتشارات جمال هنر

در این کتاب تعاریفی چند از نماد و مفاهیم در هنرها، هنرهای تصویری، هنرهای

سنتی و قالی ارائه شده است و معانی نمادین نگاره‌هایی چند مورد بررسی قرار گرفته است.

در مبحث نشانه‌شناسی بدون هیچ زمینه‌ای، نظام اسطوره و نشانه، محورهای همنشینی و جانمایی در قالی مورد بررسی قرار گرفته است. این مساله از این امر ناشی می‌شود که تقریباً ۹۵٪ مباحث این کتاب، عیناً از مقالات و کتب متعدد در زمینه فرش ایران آورده شده است، بدون این‌که جانب امانت‌داری و مرجع‌نویسی، رعایت شده باشد. به‌طور نمونه، بخش نظام اسطوره‌ای و نشانه، عیناً از مقاله «نشانه و اسطوره در فرش شرقی» نوشته جوتین کیستی و بخش محورهای همنشینی و جانمایی عیناً از مقاله «نشانه‌شناسی در دستبافته‌های ایرانی» آقای میرزایی نقل شده است. حتی فصل جمع‌بندی و نتیجه، بخش‌هایی از مقاله «نقش و اسطوره در فرش دستبافت ایران» دکتر دریایی می‌باشد.

به‌طور کلی این کتاب، کپی مطالب مختلف درباره نمادهای قالی ایران، از نویسندگانی چون دکتر پرهام، دکتر حصوری، دکتر دریایی، آقای ژوله، آقای میرزایی، آقای امینی و ... می‌باشد. افزون بر این عدم امانت‌داری و مرجع‌نویسی از نقایص این کتاب می‌باشد. ضمن این‌که در فهرست منابع، برخی مقالات چون «نشانه و اسطوره در فرش شرقی» جوتین کیستی، در قسمت فهرست کتب آورده شده است.

ب. نماد شناسی و فرش دستبافت ایران

۱. حصوری، علی (۱۳۸۱). *مبانی طراحی سنتی در ایران*، تهران: نشر چشمه

در این کتاب کوچک و کم حجم، اما بسیار مفید، ساختارهای رایج در فرش ایران چون گلستانی، لچک ترنج، خشتی، محرمت و ... مورد بررسی نمادشناسانه قرار گرفته‌اند. هم‌چنین نگاره‌ها و نقش‌هایی چون هراتی، ماهی‌درهم و ... از منظر نمادین، تاریخی و جغرافیایی بررسی شده‌اند. افزون بر آن مطالبی درباره دوره‌های حاکم در هنرهای تزئینی ایران و سامان‌بندی فرش ایران و ... ارائه شده است.

۲. پرهام، سیروس (۱۳۷۸). «جلوه‌های نخستین و نمادهای نخستین در قالی ایران»، نشر

دانش، (۹۱)، ۴۷-۴۰

مطالب ارائه شده در این مقاله، به‌طور مفصل و جامع در کتاب دو جلدی دستبافته‌های عشایری و روستایی فارس (۱۳۷۱)، از همین نویسنده بیان شده‌اند. چند نگاره از دستبافته‌های عشایری و روستایی ایران به‌ویژه فارس، مورد بررسی نماد شناسانه قرار گرفته‌اند. از جمله این نگاره‌ها می‌توان به سواستیکا، گل‌بوته‌های سه‌شاخه، مرغکی / قوچکی، ترنج یا حوض اشاره کرد.

ج. ادبیات و فرش دستبافت ایران

۱. سید احمدی زاویه، سید سعید (۱۳۷۴). *بررسی و تحلیل روابط ساختاری و محتوایی شعر و*

فرش، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، تهران: دانشگاه هنر

در این پایان‌نامه محتوا و ساختار انواع شعر فارسی (قصیده، غزل، مثنوی، دو بیتی و ...) با انواع ساختارهای فرش ایران (لچک ترنج، تکراری، تصویری، محرابی، ...) مورد بررسی و تطبیق قرار گرفته است. افزون بر این مطالب، چند شیوه تقسیم‌بندی برای فرش ایران نیز ارائه گردیده است. در مجموع می‌توان گفت که این پایان‌نامه، با دیدگاهی نو و بدیع به تطبیق فرش ایران با حوزه ادبیات پرداخته است.

۲. خشکنابی، سید رضا (۱۳۷۸). *ادب و عرفان در قالی ایران*، تهران: نشر چشمه

آیات، احادیث، اشعار و ... بافته شده در فرش مناطق مختلف ایران، با نمونه تصویری آن‌ها در این کتاب جمع‌آوری شده است. هم‌چنین نمونه‌هایی از قالی‌های تصویری ایران، مقتبس از داستان‌های دینی و ادبی ارائه شده است.